

دانشگاه باقر العلوم «علیه السلام»

دانشکده: علوم سیاسی، اجتماعی، تاریخ و مدرس می معارف اسلامی

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته: مدرس می معارف اسلامی

عنوان:

دیدگاه‌های کلامی علامه مجلسی

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید محمود موسوی

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین دکتر محمد مهدی گرجیان عربی

نگارش:

منصوره نجفی کانی

بهمن ۱۳۸۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به مهدی موعود امام زمان (عج)؛
او که ظهورش آرزوی همه کسانی است که دل به یاد
خدا داده‌اند و فرج او را می‌خوانند.
و تقدیم به بانوی کرامت فاطمه معصومه (س)
او که همانند برادرش آشنای همه غریبان است و در
کنار بارگاهش می‌توان آرامش را لمس کرد و با
تنهایی وداع کرد.

تشکر و تقدیر

من خاکی که از این در نتوانم برخاست از کجا بوسه زخم بر لب آن قصر بلند
بالاترین سپاس‌ها و ستایش‌ها را تقدیم می‌کنم به ساحت پاک و ستودنی همه خوبی‌ها،
رب الارباب، حضرت حق (جل و علا) که نعمت بندگی‌اش را به من ارزانی داشت و بی‌تردید
بهترین نعمت برای ما وجود خود اوست.

از او سپاسگزارم، به خاطر اینکه نعمت بهترین خانواده و بهترین شرایط تحصیل و علم-
آموزی را برایم فراهم ساخت. و با سپاس و تشکر از تمامی کسانی که در تمامی این مدت
راهنما و روشنگر راهم بودند. با قدردانی از راهنمایی‌های اندیشمندانه جناب آقای دکتر سید
محمود موسوی که در تدوین این پژوهش مرا یاری نمودند و با تشکر از جناب آقای دکتر
محمد مهدی گرجیان عربی که با مشاوره استادانه خود بر غنای کار افزودند. نیز با سپاس از
جناب آقای دکتر قاضی‌زاده که با تذکر نکته‌های محققانه، نویسنده را در پویایی و تعمیق هر
چه بیشتر پژوهش یاری رسانند.

چکیده

آرای کلامی علامه شهیر «محمدباقر مجلسی ره» بدیع، ابتکاری و در عین حال قابل اعتماد است. وی کتاب خداوند را یگانه کانون علم حق می‌داند و در باب تأویل احادیث و آیات قرآن، تنها توضیح سازگار با بیانات امامان (ع) را می‌پذیرد. احادیثی بسیار از کسانی را که به غلو مشهورند، به دلیل سطوح مختلف روایات، می‌پذیرد. وی از آن نقل گراهاست که از تحمیل تفکرات عقلی بر آیات و روایات به شدت انتقاد کرده است اگر چه مطلق عقل‌گرایی هیچ مخالفتی نداشته و در مقابل اخباریان از اجتهاد و استنباط دفاع کرده است. وی بر این باور است که اصل وجود خدا به دلیل فطری بودن و وضوح و روشنی آن نیازی به اثبات ندارد. هفت برهان در توحید الهی اقامه می‌کند و در پایان، ادله نقلی را معتبر می‌داند و استدلال به آن را در این زمینه دارای اشکال نمی‌بیند. با دقت بالای خود براهین توحید صفاتی را در شرح روایتی از امام رضا (ع)، نقل می‌نماید. او همچنین، هشت نظریه در تبیین امر بین امرین از علمای امامیه بیان و اشکالات هر هشت نظریه را بیان نموده و در پایان نظر خود او بر این است که امر بین امرین آن است که برای هدایت‌ها و عدم توفیق خداوند متعال بر طاعات و معاصی بندگان تأثیری وجود دارد اگر چه آنرا به حد اجبار و اضطراب نمی‌رساند. وی فرستادن انبیا را مقتضای حکمت الهی می‌داند و مهم‌ترین دلایل عصمت انبیا را ادله سمعی و روایات می‌داند. ایشان نیاز به رهبر و مقتدای عالم و عادل جهت هدایت بندگان به راه راست و رفع شبهات را اصلی‌ترین دلیل لزوم امامت می‌داند و از سه راه اعلمیت، عصمت و هاشمی بودن، امامت ائمه اطهار (ع)، را ثابت می‌نماید. ایشان معاد جسمانی را از ضروریات دین و مورد اتفاق همه ادیان از جمله یهود و نصارا می‌داند. علامه مجلسی، برای اثبات رجعت به حدود هشت آیه از قرآن در حق البقین اشاره می‌کند و مسأله رجعت را در روایات، متواتر معنوی می‌داند.

فهرست مطالب

فصل اول: کلیات	۱
گفتار اول: طرح تفصیلی تحقیق	۲
۱. بیان مسأله:	۲
۲. ضرورت و اهمیت	۲
۳- سابقه تحقیق:	۵
۴- اهداف تحقیق	۶
۵- فرضیه‌های تحقیق:	۶
۶- پرسش‌های تحقیق:	۶
۷- روش تحقیق:	۷
۸- سازمان‌دهی تحقیق:	۷
گفتار دوم: زمانه و شخصیت علامه مجلسی	۸
مقدمه	۸
بررسی اجمالی زندگانی و شخصیت علمی و اجتماعی علامه مجلسی (ره)	۹
تألیفات و تصنیفات	۱۱
استفاده از سبک ساده	۱۳
مجلس درس و تربیت شاگردان	۱۴
تأسیس کتابخانه	۱۶
خدمات اجتماعی و سیاسی علامه	۱۶

۱۶.....	شیخ الاسلامی و امامت جمعه.....
۱۷.....	مبارزه با صوفی گری .....
۱۸.....	علامه مجلسی در نگاه دیگران.....
۲۰.....	فصل دوم: ویژگیهای مکتب کلامی علامه مجلسی (ره).....
۲۱.....	گفتار اول: نقش قرآن و روایات در مکتب کلامی علامه مجلسی.....
۲۱.....	الف- روش و اندیشه‌های قرآنی علامه مجلسی.....
۲۱.....	سبک تفسیری علامه مجلسی.....
۲۴.....	ب) نقش روایات در مکتب کلامی علامه.....
۲۵.....	بحار الانوار:.....
۲۷.....	ویژگیهای بحار الانوار:.....
۲۹.....	مرآة العقول:.....
۳۰.....	ج) روش حدیثی علامه مجلسی.....
۳۰.....	الف) معرفی میزان اعتبار روایات:.....
۳۱.....	اعتبار محتوایی:.....
۳۲.....	اعتبار سندی:.....
۳۲.....	تفسیر حدیث:.....
۳۲.....	استفاده از منابع اهل سنت:.....
۳۳.....	علامه مجلسی محقق یا محدث:.....
۳۴.....	علامه مجلسی اخباری یا اصولی.....
۳۷.....	گفتار دوم: نقش عقل در مکتب علامه.....
۳۷.....	تبیین جایگاه عقل و تفکر عقلانی در اعتقادات.....
۳۷.....	معنای عقل.....

۳۹	..... علامه مجلسی و علوم عقلی
۴۱	..... علامه مجلسی و نقد دیدگاههای فلسفی:
۴۴	..... تفسیر عقل از نگاه مجلسی
۴۵	..... عقل فعال و تطبیق آن بر پیامبر و اهل بیت (ع).
۴۶	..... حدوث زمانی عالم
۴۷	..... استحاله خرق و التیام
۴۹	..... نتیجه گیری
۵۰	..... فصل سوم: بررسی مهم ترین آراء کلامی علامه مجلسی (ره)
۵۱	..... گفتار اول: توحید
۵۱	..... الف) اثبات وجود خدا
۵۱	..... فطری بودن شناخت خدا
۵۵	..... برهان نظم:
۵۷	..... برهان حدوث و قدم:
۵۸	..... برهان امکان و وجوب
۵۹	..... ب) توحید الهی:
۶۰	..... الف) توحید ذاتی:
۶۲	..... ب) صفات الهی
۶۳	..... ج) توحید صفاتی:
۶۵	..... ج) توحید افعالی:
۶۶	..... گفتار دوم: عدل و معنای امر بین امرین
۶۶	..... معنای عدل
۶۶	..... ۱. عدل تکوینی:
۶۶	..... ۲. عدل تشریحی:

۶۶	..... ۳. عدل جزایی:
۶۸	..... جبر و اختیار
۷۹	..... مسأله قضا و قدر:
۷۹	..... قدر علمی
۸۰	..... قضای علمی:
۸۰	..... قدر عینی:
۸۰	..... قضای عینی:
۸۰	..... سازگاری مسأله شرور با عدل الهی
۸۳	..... گفتار سوم: نبوت
۸۳	..... نبوت در لغت و اصطلاح:
۸۷	..... معجزه و اثبات صادق بودن ادعای پیامبری
۸۸	..... عصمت انبیاء:
۹۲	..... تأویل آیات موهم خطا یا سهو انبیاء:
۹۸	..... نبوت خاصه:
۹۹	..... معجزات رسول گرامی اسلام (ص):
۱۰۰	..... معجزه بودن قرآن کریم:
۱۰۱	..... فصاحت و بلاغت و گویایی قرآن
۱۰۱	..... غرابت اسلوب و بیان آن
۱۰۱	..... اشمال بر آداب کریمه و مکارم اخلاق
۱۰۳	..... گفتار چهارم: امامت
۱۰۴	..... مفهوم امامت:
۱۰۶	..... ضرورت وجود امام:
۱۱۰	..... شأن و منزلت امام

۱۱۲.....	صفات و شرایط امام
۱۱۳.....	راه شناخت امام
۱۱۵.....	عصمت امام
۱۱۵.....	ادله عقلی:
۱۱۸.....	ادله قرآنی
۱۲۲.....	علم امام
۱۲۴.....	دلایل افضلیت حضرت علی بر خلافت پیامبر اکرم (ص)
۱۲۴.....	الف) دلایل عقلی
۱۲۵.....	ب) آیات و روایات
۱۳۰.....	امامت امامان دوازده گانه:
۱۳۰.....	نص مجمل:
۱۳۱.....	نص مفصل:
۱۳۱.....	افضلیت:
۱۳۱.....	معجزه
۱۳۳.....	گفتار پنجم: معاد جسمانی
۱۳۳.....	مفهوم شناسی معاد:
۱۳۴.....	روح و نفس:
۱۳۵.....	معنای لغوی نفس
۱۳۵.....	استعمال روح در قرآن
۱۳۶.....	اقوال پیرامون روح
۱۳۷.....	جسمانی و مادی بودن روح در بدایت و نهایت:
۱۳۷.....	معاد جسمانی
۱۳۸.....	پاسخ به شبهات معاد

۱۴۰	گفتار ششم: رجعت در آثار علامه مجلسی
۱۴۰	تعریف رجعت
۱۴۱	راههای اثبات رجعت
۱۴۱	عقل
۱۴۲	آیات قرآن
۱۴۵	روایات
۱۴۶	اجماع
۱۴۸	فصل چهارم: نتیجه گیری
۱۵۳	فهرست منابع

فصل اول:

کلیات

گفتار اول: طرح تفصیلی تحقیق

۱. بیان مسأله:

صیانت از مبانی قویم و استوار دین مقدس اسلام و مذهب حقه جعفری، کاری است بس والا و گرانقدر که در طول تاریخ، علمای شیعه بر آن همت گمارده‌اند. یکی از این مرزبانان سترگ، علامه شهیر «محمدباقر مجلسی(ره)» است که از این منظر، تصلب وی در دفاع از عقاید شیعه، کوشش خستگی‌ناپذیر او در مسیر احیای علوم اهل بیت علیهم‌السلام تلاش همه‌جانبه برای بدست آوردن آثار و منابع غنی تشیع، توجه به نیاز فرهنگی زمانه و تألیف کتب متناسب با نیازها ورود در عرصه سیاست و خدمات ارزنده سیاسی و اجتماعی و از همه مهم‌تر گردآوری خزینه ذخایر و گنجینه پربار کلمات معصومین علیهم‌السلام از او چنان وجه‌ای ساخته است که دوست و دشمن بر آن انحراف کرده است. ابعاد مختلف حیات علامه مجلسی(ره) به علت جامعیت کم‌نظیر عالم فرزانه مورد توجه محققان مختلف در علوم اسلامی اعم از فقه و اصول و تفسیر و اخلاق، علوم حدیثی درایه و رجال و کلام و تاریخ و سیاست و... بوده است این پژوهش بر آن است تا ضمن ترسیم زوایای علمی، اخلاقی، اجتماعی آن محدث شهیر، آرای کلامی و ابداعات و ابتکارات ایشان در مسائل اعتقادی را مطرح و زمینه مراجعه محققان این رشته را به دیدگاه‌های علامه فراهم گرداند امری که ضرورت آن بر کسی نهفته نیست و ما در بخش بعد به بخشی از موارد آن اشاره خواهیم کرد.

۲. ضرورت و اهمیت

حوزه افکار دینی، امروزه به سختی مورد هجوم افکار و آرای باطل، التقاطی و منحرف واقع شده است.

کم توجهی و بی مهوری نسبت به احادیث و روایات اهل البیت که در بر دارنده علوم و معارف فراوان می باشد. این مهجوریت هم در زمینه خاص آن مربوط به طلاب علوم دینی و موارد درسی مشاهده می شود. هم در زمینه عام و در جامعه مذهبی.

مطرح شدن شبهات فراوان عقیدتی به خصوص در مسائلی چون عدل، امامت، معاد جسمانی و غیره از سوی سلفیه و عامه در میان اقشار مختلف مردم و لزوم پاسخگویی به آن چیرگی علوم عقلی در برخی موضوعات دین و تعبد به قواعد آن که گاه به معارضه مستقیم با نصوص روایات نیز کشیده می شود.

شکل گیری فرق و نحله های انحرافی جدید اعم از عرفانهای کاذب و فرقه های صوفیه که متأسفانه تا حدی از اقبال مردمی نیز بی بهره نمانده اند.

تنها نمونه هایی از اوضاع نابسامان فکری و عقیدتی در عصر حاضر می باشد. علامه مرتضی عسکری در مقدمه کتاب شریف *مرآة العقول*، دغدغه های فکری و انحرافات عقیدتی عصر حاضر را بسیار بیشتر از مشابه آن در عصر مرحوم مجلسی می داند. ترجمه عبارت پر مغز آن محقق کبیر به خوبی ضرورت امثال این نوشتار را روشن می سازد:

«مجلسی در مقدمه *مرآة العقول* می گوید: «من مردم زمانه خوی ش را در حیرت و جهالت ناشی از آراء پراکنده و علوم گمراه کننده یافتیم. برخی به آراء منکرین شریعت رجوع نموده و با آن چه «حکمت» می خوانندش، به جنگ اخبار ائمه و آثار شریعت می آیند و گروهی دست به بدعت زده و عقائد حقه را تحریف می نمایند و جز فقر و ذلت در دنیا و آخرت نصیبی نخواهند داشت...»

هنگامی که مجلسی بزرگ ایمن چینی از غلبه مکاتب فلسفی و صوفی در عصر خود شکایت می کند پس ما چه کنیم که مردم زمانه ما در هر دو امر فوق بی شتر فرو رفته اند بلکه دموکراسی اسلامی و کمونیسم اسلامی را نیز به آن اضافه نموده اند تا جایی که نظرات غربی را با آیات و روایات توجیه نموده و اسلام را مطابق آن چه در نظر مستشرقان غرب و شرق است، معنا می کنند. از این تأسف

بارتر این که مدارس فکری اسلامی (حوزه و دانشگاه) را نیز به سوی خود کشیده و نخبگان فکری جامعه را به سوی خود گرایش داده‌اند و بالاخره تأسف بارتر از هر تأسف باری این که مدارس علمی به علوم دینی را از دراست احادیث عقائد، سیره، آداب اسلامی و حتی تفسیر قرآن دور نموده‌اند تا طلاب در این امور متخصص نگشته و از پس فارغ التحصیلان مدارس فکری خود برنی‌ای‌ند. در این میان، مجلسی کبیر تنها علاج را در عصر خود - و گویا وی علاج زمانه ما را نیز می‌دی‌ده است - این چنین می‌داند « با مراجعه به قرآن و روایات دینم که بای‌ده راه حق و حقیقت را که همان رجوع به معادن حقیقی علم و کشتی‌های نجات بشری است برگزینی‌م و در این راه به ملامت و سرزنش کنندگان واقعی نگذاشتم ^۱ چقدر حال دین‌روز و امروز جامعه اسلامی به هم شبیه است.

امراض همان و علاج نیز همان ^۲

در پرتو مراجعه به آرای عقیدتی علامه مجلسی (ره) علاوه بر فهم دقایق روایات اهل بیت برداشت صحیح تری نسبت به حقایق جهان هستی و اصول عقائد دینی خواهیم داشت. پاسخ بسیاری از شبهات مطرح در عصر جدید، در کتب علامه مجلسی که به حق دایرة المعارف شیعه لقب گرفته است، یافت می‌شود. از سویی متأسفانه عواملی وجود دارد که زمینه دسترسی به سخنان علامه مجلسی در علم کلام را برای همگان مشکل ساخته است. از جمله:

- ✓ مطرح شدن استدلال‌ات علامه در میان کتب مطول چون بحارالانوار، مرآة العقول و...
- ✓ پیچیدگی و عمق مطالب که به ضمیمه استفاده از زبان عربی در برخی کتب فهم را بر طلاب مبتدی و عموم مردم مشکل ساخته است.
- ✓ تکرار مباحث در کتب مختلف و طرح مباحث تکمیلی یک مبحث در جای دیگر

---

۱. کلام علامه مجلسی در اینجا به پایان می‌رسد و علامه عسکری اینجا در پاورقی می‌نویسد: و به همین خاطر از شأن تو می‌کاهند و به تویی احترامی می‌کنند ای عالم بزرگ.
۲. مرتضی عسکری، مقدمه مرآة العقول، ج ۲ ص ۵۲۰.

گفتنی است که تفحص در میان آثار و تألیفات حدود یک میلیون و چهارصد هزار و بیستی این مرد بزرگ، آن هم تنها از زاویه‌ای خاص به نام کلام و نقد آن تا کنون بی نظیر بوده است. چنین بررسی از این رو ضرورت مضاعف می‌یابد که بدانیم بر خلاف علمای دیگر چون شیخ مفید و علامه حلی که در خصوص آرای کلامیشان افراد بزرگی قلم زده اند، در خصوص آرای کلامی علامه مجلسی تاکنون تحقیق صورت نگرفته است و آن چه بوده است ترجمه برخی مجلدات آثار وی بوده است.

به همین منظور، لازم است گروهی از محققان و متکلمان آشنا به زوایای علمی ایشان، مباحث کلامی و اعتقادی علامه را مستقل نموده و ضمن تلخیص، دسته بندی، حذف مکررات و شرح مطالب، با قلمی روان و یک دوره از مباحث اعتقادی ایشان را عرضه کنند. امری که به یقین، موجب حل بسیاری از مسائل و شبهات روز نیز خواهد بود.

رساله حاضر، فتح بابی است برای آغاز و انجام تحقیق گسترده به پهنای اصول عقائد اسلامی در آراء و نوشته‌های بی شمار علامه مجلسی؛ چه با ورود به مسائل کلامی، آن جا که سخن از چلچراغ هدایت بشری است؛ یعنی نبوت و آن جا که سخن از پایان جهان ماده و رستاخیز حقیق است؛ یعنی معاد و آن جا که سخن از میزان عدالت و ولایت است؛ یعنی عدل و امامت، بحری است عمیق و شطی است ژرف که غواصانی توانا می‌طلبند و فرصتی موسع که از عهده نگارنده به دور است.

ذکر این نکته نیز خالی از فایده نخواهد بود که نوشتار مزبور، بر آن نیست تا آرای علامه مجلسی را فصل الخطاب در همه زمینه‌ها بداند، چه اینکه نقد نظرات وی را نیز موجب پویایی و رشد فکری جامعه می‌یابد.

۳- سابقه تحقیق:

تبحر علامه مجلسی در علم کلام و تضحیح او در فهم احادیث و روایت بقدری است که کمتر متکلمی را می‌توان یافت که به کتاب ارزشمند او مراجعه نکرده باشد. بسیاری از علمای حاضر مفتخر به مطالعه یک یا چند دوره کتاب شریف بحارالانوار و در ضمن آن، سخنان و تعلیقات مؤلف را دیده و بررسی کرده‌اند. در بسیاری از مباحث اعتقادی نمی‌توان کتابی را

یافت که تألیفات علامه مجلسی جزء منابع اصلی آن به شمار نیاید. مسائلی چون توحید، جبر، اختیار، حدوث و قدم عالم، معاد جسمانی، مباحث امامت، ردصوفیه، اثبات رجعت و حتی پاسخ به شبهات عاشورا تنها نمونه‌ای از نظریات بدیع، متقن و مستدل علامه را در بر گرفته است که آرای بسیاری از متأخرین را نیز به همراه داشته است. با اینحال تاکنون مرجع مستقلی برای مراجعه به آرای کلامی وی وجود نداشته و خیل محققان، برای جستجو نظرات او در میان کتب مختلف، سردرگم مواجه با مشکلات عدیده می‌باشد.

۴- اهداف تحقیق

- ۱- ارائه نمونه‌ای برای محققان جهت تبویب مکتب کلامی علامه مجلسی.
- ۲- برجسته‌سازی دیدگاه‌های مهم علامه مجلسی (ره) در برخی موضوعات مورد نیاز «عصر حاضر در ضمن مقایسه آن با آراء دیگران»
- ۳- شناساندن اندیشه‌های مهم کلامی علامه مجلسی
- ۴- ارائه پاسخ دقیق و مستدل برگرفته از روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) به شبهات مطرح شده روز در برخی مباحث علم کلام.

۵- فرضیه‌های تحقیق:

- علامه مجلسی از رویکرد عقلی در مباحث دینی رویگردان است.
- معاد در نظر علامه مجلسی جسمانی و مادی محض است.
- وی، به دلیل اخباری‌گری، استدلالات عقلی به معنای خاص را انکار نموده است.

۶- پرسشهای تحقیق:

- نقش روایات در آرای کلامی علامه مجلسی به چه میزان است؟
- رویکرد علامه در اعتبار سنجی روایات کلامی چگونه بوده است؟
- استدلالات عقلی در مکتب کلامی علامه مجلسی از چه جایگاهی برخوردار است؟
- آرای برجسته علامه مجلسی در حوزه اصول دین از چه قرار است؟

۷- روش تحقیق:

در این تحقیق، از روش کتابخانه ای و با استفاده از کتب ذکر شده در فهرست منابع، اطلاعات جمع آوری گردیده است.

۸- سازمان دهی تحقیق:

فصل اول، شامل مفاهیم و کلیات است که طی دو گفتار ارائه گردیده است. گفتار اول طرح تحقیق و در گفتار دوم زمانه و شخصیت علامه مجلسی مورد بررسی قرار گرفت. فصل دوم، به ویژگیهای مکتب کلامی علامه اختصاص دارد. در گفتار اول این فصل، نقش قرآن و روایات در مکتب علامه مورد تبیین قرار گرفت و در گفتار دوم، نقش عقل در مکتب علامه بررسی شد.

فصل سوم، مهم ترین آرای کلامی علامه و روش کلامی ایشان، طی مباحث زیر مورد بررسی قرار گرفت که عبارتند از: نظر علامه در توحید، نظر علامه در مباحث نبوت، نظر علامه در امامت، نظر علامه درباره نفس و روح و اثبات معانی جسمانی، نظر علامه در اثبات رجعت .

در فصل چهارم، استنتاج از مباحث گذشته بیان شد.

گفتار دوم: زمانه و شخصیت علامه مجلسی

مقدمه

حفظ مبانی قویم و استوار دین مقدس اسلام و تبلور حقیقی آن در امامان شیعه آن سان گرانقدر است که همت و تلاش رادمردان علم و دانش را در طول تاریخ به خود اختصاص داده است. یکی از این مرزبانان سترگ، علامه شهیر «محمدباقر مجلسی ره» است که از این منظر خدمات بسیار ارزنده‌ای از خود بر جای نهاده و مورد توجه خاصه و عامه بوده است.

تصلب وی در دفاع از عقائد شیعه، کوشش خستگی ناپذیر او در مسیر زنده نگاه داشتن حدیث و سنت رسول گرامی اسلام و جانشینان معصوم او به عنوان مهم ترین منابع احکام، تلاش همه جانبه برای به دست آوردن آثار و منابع غنی تشیع، توجه به نیاز فرهنگی زمانه و تألیف کتب متناسب با نیازها، ورود در عرصه سیاست و خدمات ارزنده سیاسی و اجتماعی و از همه مهم تر گرد آوری خزنیه ذخار و گنجینه پربار کلمات معصومین (ع) از او چنان وجهه-ای ساخته است که دوست و دشمن بر آن اعتراف کرده است تا جایی که برخی از علمای عامه در کتب خویش مذهب شیعه را به نام او منتسب کرده اند.^۱

ابعاد مختلف حیات علامه مجلسی (ره) به علت جامعیت کم نظیر آن عالم فرزانه مورد توجه محققان مختلف در علوم اسلامی اعم از فقه و اصول و تفسیر و اخلاق و علوم حدیثی درایه و رجال و کلام و تاریخ و سیاست و... بوده است.

این پژوهش بر آن است تا ضمن ترسیم اجمالی زوایای علمی، اخلاقی، اجتماعی آن محدث و محقق شهیر، برخی آرای کلامی و ابداعات و ابتکارهای ایشان در مسائل اعتقادی را که در کتب مطول وی نهفته است مطرح و زمینه مراجعه محققان این رشته را به دیدگاههای وی فراهم گرداند. امری که ضرورت آن بر کسی نهفته نیست و ما در بخش بعد به بخشی از موارد آن اشاره خواهیم کرد. نوشتار پیش رو شامل چهار فصل است که فصل اول آن حاوی مقدماتی چند از جمله ضرورت و اهمیت پژوهش و نیز بررسی اجمالی شخصیت والای علامه

---

۱. عبدالعزیز دهلوی از جمله علمای عامه در کتاب "تحفه اثنی عشریه" می نویسد: اگر دین شیعه را دین مجلسی بدانند رواست. علامه مجلسی بزرگمرد علم ودین، علی دوانی، تهران، انتشارات امیرکبیر، ص ۶۵.

مجلسی، آثار و تألیفات و زمانه او می‌باشد. فصل دوم، به بیان ویژگیها و مختصات فکری و به ویژه نقش قرآن و روایات و مباحث عقلی در شکل‌گیری مکتب عقیدتی علامه می‌پردازد. در فصل سوم مهم‌ترین آرای کلامی علامه در مباحث اصول عقائد و جهان‌شناسی مطرح و مورد بررسی قرار می‌گیرد و در فصل پایانی نتیجه‌گیری کلی از مباحث بیان می‌گردد.

بررسی اجمالی زندگانی و شخصیت علمی و اجتماعی علامه مجلسی (ره)

علامه محمد باقر مجلسی (قدس سره) فرزند محمد تقی مجلسی از اعظم فقهای شیعه دوازده امامی و سرآمد دین پژوهان پارسی زبان در اواخر عهد صفویه است که در سال (۱۳۰۷هـ.ق) در خانواده‌ای دانش‌ور و شهیر در اصفهان متولد شد. در بعضی از حواشی بحار به خط خود علامه مجلسی این چنین آمده است: از عجایب این که تاریخ ولادت من با عدد: جامع کتاب بحار الانوار مطابق است. گویی اینکه این مرد بزرگ برای ارائه این اثر بس گرانبهای دینی و... به جهان علم و دانش برانگیخته شده بود.^۱

وی در خاندانی رشد یافت که نیمه قرن پنجم هجری به مذهب شیعه تشیع روی آورده و در قرن دهم و یازدهم از دانشمندان معروف زمان خود بودند. پدر بزرگ محمد باقر، ملامقصود از دانشمندان با تقوا و از مروجین مذهب تشیع بوده و به خاطر محضر جذاب و مجلسی‌پرباری که داشت به لقب «مجلسی» مشهور شد. شاید او همان مجلسی اصفهانی، شاگرد محتشم کاشانی (م ۹۹۶ق) باشد.^۲

پدر او ملا محمد تقی (مجلسی بزرگ) یکی از مفاخر و بزرگان و اعلام دانشمندان شیعه بود، وی عالمی فقیه، محدث، متکلم و... و در زمینه‌های مختلف علوم اسلامی از چنان شخصیت والایی برخوردار بود که همواره و تا پایان تاریخ بشریت همچون خورشیدی تابناک معارف شیعی - اسلامی خواهد درخشید. مجلسی بزرگ، از شاگردان دانشمندنامی شیعه، شیخ بهاء الدین عاملی (م ۱۰۳۰ق) و ملا عبدالله شوشتری (م ۱۰۲۱ق) و فیلسوف عظیم القدر

---

۱. علی دوانی، *علامه مجلسی بزرگمرد علم و دین*، تهران، انتشارات امیرکبیر، ص ۵۴ به نقل از کتاب *لؤلؤ البحرين*، شیخ یوسف بحرانی.

۲. جمعی از نویسندگان، *شناخت نامه علامه مجلسی*، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ج ۱ ص ۶۹.